הרב ירון רוזיליו

גביית שטרות ע"י בית דין

ראשי הפרקים

א. הקדמה

ב. מדוע שלא תהא גבייה משטרות?

1. כפיית בית דין בנכסי לווה
2. ירידה לנכסים לצורך השבת ריבית קצוצה
3. שתי סברות עיקריות המאפשרות ירידה לנכסים
4. גביית מטלטלין
5. גביית שטרות ע״י בית הדין
6. העברת בעלות על חובות
7. מסקנת הדברים

ג. היחס בין גביית שטרות לשעבודא דר׳ נתן

1. דעת הרשב״א
2. דעת הרשב״א בשעבודא דר׳ נתן
3. קצות החושן – חובות משתעבדים
4. נתיבות המשפט – חובות משתעבדים מחמת דינא דר״נ
5. גביית שטרות במקום שעבודא דרבי נתן

ד. שעבוד וגביית חובות מדרבנן

ה. בדעת הראשונים

ו. סיכום

א. הקדמה

הגמרא במסכת כתובות דף יט,א מביאה:

> אמר רב יהודה אמר רב האומר שטר אמנה הוא זה אינו נאמן. דקאמר מאן? אי דקאמר לווה, פשיטא כל כמיניה? אלא דקאמר מלווה תבוא עליו ברכה וכו׳ אביי אמר לעולם דקאמר מלווה וכגון דחב לאחרים

וכרבי נתן דתניא רבי נתן אומר מנין לנושה בחבירו מנה וחבירו בחבירו מנין שמוציאין מזה ונותנין לזה – תלמוד לומר ״ונתן לאשר אשם לו״.

בדברי רב מובא שהאומר על שטר חוב החתום כדת בעדים ומונח אצל המלווה שהוא ״שטר אמנה״, כלומר שטר שניתן אמנם למלווה, אבל הלוואה בפועל לא היתה וסיבת נתינת השטר היא שאם ירצה הלווה הלוואה מאוחר יותר יהא כבר שטר מוכן בידו של המלווה, והלווה ״מאמין״ למלווה העתידי שלא יתבענו אא״כ אכן תתבצע ההלוואה בפועל.

הגמרא דנה מי הוא המעיד על כך, ששטר זה אינו שטר רגיל אלא שטר אמנה. אם נאמר שזהו הלוה – אז ודאי שלא נאמן, שברור הוא שלווה לא יכול לטעון כלפי אדם המחזיק שט״ח עליו שלא היה חוב, דא״כ ביטלת תורת שטרות. אם נאמר שזהו המלוה – אז ודאי נאמן לחובתו לומר שבאמת אין הלה חייב לו דבר ותבוא עליו ברכה שהיא אדם ישר ומודה בכך. (בהמשך הגמרא דנה באפשרות שהעדים אומרים כן). אביי מתרץ שמדובר שהמלווה אומר כן, ומה שלא נאמן הוא מחמת שהוא ״חב לאחריני״ – שהודאתו אינה לחובתו בלבד, אלא לחובת אדם נוסף – המלווה שלו. כלומר שיש אדם נוסף שהמלווה חייב לו סכום כסף שלווה ממנו, והיות וחידש ר׳ נתן שבמצב כזה בית הדין גובה את חובו של הלווה לטובת המלווה של המלווה ולא המלווה האמצעי, נמצא שחוב זה כבר אינו ממש של המלווה האמצעי, ולכן הודאתו שחוב זה הרשום בשטר בעצם אינו קיים והשטר הוא אמנה, היא הודאה לחובת המלווה הראשון – וע״כ לא מתקבלת.

הר״ן (בפירושו על הרי״ף) מקשה:

״ואם תאמר ובלאו ר׳ נתן נמי הוי חב לאחרים דנהי דאין מוציאין מזה ונותנין לזה כל זמן שלא יתבענו ללווה מ״מ כשיתרעם המלוה בב״ד למה לא יגבו לו חוב זה כשם שהם מגבין לו שאר נכסיו״.ומתרץ: ״יש לומר דשטרות לאו בני גוביינא נינהו שאין גופן ממון וכל שאין גופן ממון אין ב״ד מגבים לו ומהכא שמעינן לה. וה״נ מוכח בסוף מכילתין גבי ב׳ שהוציאו שטר חוב זה על זה דאמרינן זה גובה וזה גובה הלכך בלאו ר׳ נתן לא הוי חב לאחרים אבל לר׳ נתן דסבירא ליה שהמלווה יכול לתבוע בדין בעל חוב של לווה ולפרע ממנו הוי חב לאחרים ולא מהימן״.

הר״ן מקשה מדוע ה״חבות״ לאחריני נובעת מדינו של ר׳ נתן בלבד [ניתן להוסיף שפרט למשמעות הסוגיא יהא מותנה דין זה של רב בחלות דינו של ר׳ נתן, שאינו חל לחלק מן הראשונים אלא במקום שלמלווה האמצעי אין

נכסים אחרים הניתנים לגבייה, וכן ישנם החולקים על עצם דינו של ר׳ נתן (קידושין טו,א) וכן שעבודא דר׳ נתן יתכן שניתן למימוש רק בהגיע זמן הלווה לפרוע חובו למלווה האמצעי כמובא ברשב״א לקמן] הרי אם יבוא מלווה לבית הדין ויתבע את הלווה שלא פורע את חובו ובית הדין יאלץ לרדת לנכסי הלווה ע״מ לגבות את החוב, אם ימצא ביד הלווה שטרי חוב שחייבים לו אנשים אחרים, הרי בית הדין יגבה אותם ״ויחליט״ אותם לטובת המלווה. וא״כ יש למלווה שייכות לשטרי חוב הנמצאים אצל הלווה גם בלי דינו של ר׳ נתן אלא מעצם היותם ברֵי גביה לטובת חובות ומדוע הגמרא תולה את ה״חב לאחריני״ דווקא בדינא דר׳ נתן ולא בעצם המציאות של מלווה – לווה כשהלווה מחזיק שטרי חוב.

מחדש הר״ן – כשבית הדין יורד לנכסים ע״מ לפרוע חובות אינם לוקחים שטרי חוב, והסיבה היא שאין גופן ממון וביי״ד גובה רק נכסים ממשיים שגופן ממון ולא שטרי חוב. אף שאותם שטרי חוב ניתנים למימוש ויהיו שווים כסף רב עבור המלוה – מ״מ כיון שכרגע אין גופם ממון, ב״ד לא משתמש בהם לפרעון החוב.

המקור לדין זה אליבא דהר״ן הוא הסוגיא עצמה הנזקקת לדינא דר׳ נתן ע״מ להגדיר את המצב ״חב לאחרים״. הר״ן מביא גם מסוגיא לקמן (כתובות קי,א) ראיה לדינו – הסוגיא מביאה ששני אנשים המחזיקים שטרי חוב זה על זה, בסכום דומה, אם שניהם מחזיקים בנכסים בעלי איכות דומה, לדוגמא בינונית ובינונית, אז אין טעם בגבייה כי כ״א יגבה בינונית וישלם בינונית. וע״כ זה עומד בשלו וזה עומד בשלו. אולם אם לאחד ישנם נכסים איכותיים יותר כגון עידית ולחברו פחותים היות ואם תתבצע גבייה ירויח בעל הנכסים הפחותים שהרי יתן נכס פחות ויקבל נכס איכותי יותר – א״כ הגבייה תתבצע היות ויש רווח לאחד הצדדים. והיה מקום להקשות, דהרי יכול המפסיד כתוצאה מגבייה זו להציע לחבירו את עצם שטר החוב שבידו, כתשלום עבור חובו (הוא יכול להוציא כל שטר חוב, גם של אחרים החייבים לו, אולם בסוגיא נראה שאין להם נכסים אחרים פרט לקרקעות המדוברים) וע״כ יוכל למנוע את הגבייה מהקרקע ולא להפסיד את קרקעותיו הטובים יותר.

ומכך שהגמרא לא הביאה כן, וגובים קרקעות, מוכח שא״א לשלם חובות ע״י שטרות. (כאן רואים שלא רק שבית הדין אינו גובה, אלא גם האדם עצמו לא יכול להציע לבעל חובו שטר כפרעון, עיין תומים קא,ה).

הרשב״א בתשובה תתקכט הביא:

> מכל מקום אם לא הניחה לפניו אלא עסק הלוואה יש לי מקום עיון לפי שנראה לי מדין שאין גביית בית דין בשטרי מלווה שאין גופן ממון אלא מילי בעלמא ואין גביית בית דין במילי ואף על גב דמזבני בפריטי (כלומר אף שיש להם שווי ממוני להמכר בשוק) אלא בשעת פרעון בית דין מוציאין מזה ונותנין לזה מדרבי נתן. ויש לי לזה ראיות מוכרחות אלא שאני רואה שאפילו בזמן שהיו בארץ גדולי המורים היו מגבין אפילו משטרי הלוואות.

בתשובות המיוחסות לרמב״ן סי׳ נב נוסף – ״וכופף אני ראשי למנהג של ישראל״.

ואכן רבינו ירוחם (נתיב ו׳ ח״ב) הביא שהרשב״א היה כופה הלווים למכור שטרות ולפרוע חובם, אבל בהעדר הלווה לא היתה גובינא דבי דינא מהשטרות, משמע שלמעשה נהג הרשב״א לא לגבות משטרות והיות והתשובות המיוחסות לרמב״ן הם של הרשב״א לא ברור מה נהג הרשב״א למעשה ומ״מ מתבאר שמסברא הבין הרשב״א כר״ן אבל הביא מנהג גדולי המורים להגבות שטרות, ולמעשה יתכן שנהג כמותם.

ישנם שהביאו בשם הרא״ש, שסבר כגדולי המורים, שמדינא מגבין שטרות. אחרונים דנו היכן הדברים מובאים מדבריו, עיין ש״ך קא,ה ולקמן.

השו״ע בחו״מ (קא,ה) פסק: ״אם יש ללווה שטרי חוב של אחרים יכול להגבותם לו וישומו אותם כפי מה שהוא הלווה אם הוא אלים וכפי מה שהם נכסיו עידית או זיבורית״.

בדברי המחבר חזינן שהלווה עצמו יכול להגבות שטרותיו למלווה דידיה. ויתכן וה״ה לבית הדין היורד לנכסי הלווה. חזינן בפשטות שפסק כגדולי המורים, היות ומשמע ברשב״א באחת מתשובותיו שנהג כמותם ונמצא שלהלכה מגבין משטרות, וכן נוקטים האחרונים בפשטות בדעת השו״ע שגם בית הדין יכול לגבות שטרות.

מהי בעצם הבעיה בגבייה משטרות, מה מונח בחסרון ״אין גופן ממון״ שהביאו הר״ן ורשב״א, הרי בית הדין מעונין להגבות למלווה את חובותיו, וביד הלווה נמצאים שטרי חוב הניתנים למימוש מיידי ובכל אופן בעלי שוויות ממונית ומדוע שלא יקבלם המלווה בחובו. ומה הדין אם זוהי

האפשרות היחידה לגבות החוב בהעדר נכסים אחרים, האם יאכל הלווה וחדי בשטרותיו והמלווה ישאר ללא פרעון?

מה תוקפה של גביית שטרות, האם כמכירת שטר חוב (שמשאירה ביד המלווה – המוכר אפשרות למחול חובו ללווה) או שהינה החלטית וחזקה יותר ואינה ניתנת למחילה.

האם שטרות משתעבדים לחוב או רק נגבים כנכסים בני חורין. ומאי נפקא מינה בכך?

להלכה קי"ל כר' נתן והלווה משלם למלווה הראשון ולא למלווה המקורי שלו, האם אחרי שעבודא דר' נתן יש משמעות למחלוקת הנ"ל דהרי מה"ת ממילא החוב ישולם למלווה הראשון?

לקיצור ולהבהרה, נגדיר מעתה שלוי הוא הלווה החייב לשמעון, ושמעון חייב לראובן חוב אחר, והנידון הוא יכולתו של ראובן לגבות משמעון את שטר החוב המונח ברשותו שעל ידו הוא נושה בלוי.

ב. מדוע שלא תהא גבייה משטרות?

הר"ן וכן הרשב"א בתשובה הנ"ל הביאו שהיות ושטרות מילי נינהו, ב"ד לא מגבה מהם חובות. וצריך להבין מה מונח בדבריהם ומהו החסרון בכך שמילי נינהו.

קצוה"ח (קא,ב) מסביר שמחלוקת הרשב"א והר"ן עם גדולי המורים בענין גביית שטרות תלויה במחלוקת הראשונים בטעם הדבר שאשה מתקדשת בשטר חוב דאחריני.

קיימא לן, שאשה לא מתקדשת בחוב דידה, כלומר אם אשה חייבת לפלוני סך מסוים, הוא אינו יכול לקדשה בפני עדים באותו חוב. וזאת מחמת שהאשה לא מקבלת שום דבר חדש באותה מחילה, ורק מוותר לה על חוב עתידי שלה כלפיו. אולם אם מקדשה במלווה דאחרים, כלומר שאחרים חייבים לו ממון והוא מקדשה באותו חוב, ומעתה החוב יהיה כלפיה, בזה אמרינן שמקודשת.

בטעם החילוק בין מלווה דידה למלווה דאחרים הביא הר"ן דבמלווה דאחרים אמדינן שדעתה להתקדש בהנאה הבאה לה ולא בכסף עצמו, משמע שגם מלווה דאחרים לא חשוב כסף קידושין, אולם היות ואית לה הנאה

ושווה פרוטה, ודעתה להתקדש בהנאה זו (וכן אמדו חכמים דבמלווה דידה דלית לה הנאה עכשיו היא מתכוונת להתקדש בחוב עצמו והוא איננו חשוב כסף , ובמלווה דאחרים דעתה להתקדש בהנאה וע״כ מקודשת).

נמצא לשיטת הר״ן דמלווה כלל ל״ה כסף, רק שינוי כוונתה של האשה להתקדש בהנאה הוא היוצר קידושין.

תוספות סובר שבמלווה דאחרים מקודשת מחמת שהגיע לה הנאה מחודשת שלא היתה לה קודם (והחסרון במלווה דידה הוא שהנאה זו כבר היתה לה ולא קיבלה דבר מחודש). משמע שהלוואה עקרונית חשיבא ככסף, אבל בהלוואה דידה יש חסרון בדיני קידושין דצריך שתבוא לה הנאה מחודשת.

וא״כ נמצא לשיטת קצות החושן שנחלקו הראשונים בהגדרת מלווה אי הוי ככסף או לאו ונ״מ אם אפשר עקרונית לקדש במלווה ועוד נ״מ דאי הוי כסף חל עליו שעבוד. אבל אי לא הוי כסף והוי בגדר הנאה וכדו׳ – לא חל עליו שעבוד.

ובזה נחלקו גדולי המורים עם הרשב״א דהרשב״א סובר שחוב אינו ככסף ולא משתעבד וע״כ לא גובין ממנו וגדולי המורים סברי דהוי ככסף וגובים ממנו.

בעצם שיטתו יש להקשות מדוע הגבייה תלויה בהכרח בשעבוד, הלא אנו מוצאים גביית ב״ד גם ללא שעבוד, כגון במטלטלין, וא״כ אף ללא שעבוד תתכן גבייה מדין ״מיניה דידיה״ (וראיתי שהקשה כן בטבעת החושן).

1. כפיית בית דין בנכסי לווה

ר׳ יצחק אלחנן בספרו נחל יצחק (לט,סימן ב) דן באריכות בענין גביית ב״ד מנכסי החייב.

בסוף ב״ב מובאת מחלוקת האם שעבודא דאורייתא או שעבודא לאו דאורייתא. כלומר האם אדם החייב לפלוני סך מסוים אמרינן שגם נכסיו משועבדים לצורך הענין מהתורה, וההשלכות מכך הן במקרה שהלה ימכור נכסיו או ימות ויוריש נכסיו דאז שייך שהמלווה ילך לנכסים ויטרוף מהם כיון ששעבודו קדם לקנינם, או ששעבוד הוא דין דרבנן.

כל זה הוא לכאורה רק ביחס לנכסים שיצאו מרשות החייב, אבל כל זמן שהנכסים ברשותו (נכסים בני חורין) בזה לכו״ע יורדים לנכסיו וגובים ממנו וזאת עפ״י המבואר בכתובות פו,א:

א"ל ר' כהנא לר' פפא לדידך דאמרת פריעת בעל חוב מצווה אמר לא ניחא לי דאיעבד מצווה מאי א"ל תנינא במה דברים אמורים במצוות ל"ת אבל במצוות עשה כגון שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה לולב ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו.

חזינן שאיכא דין ירידה לנכסים מחמת הדין הכללי של כפיה על המצוות, וע"כ כופין את הלווה לפרוע את חובו ולכאורה אפילו יורדים ישירות לנכסיו "דעד שתכפהו בגופו תכפהו בממונו" (רמב"ן בסוף ב"ב), והיות ופריעת חוב הינה מצווה (לרש"י "הן צדק" שיהא הן שלך צדק ולאו שלך צדק; בשטמ"ק כתובות שם הביאו שהמצווה היא "האיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החוצה" בתשובות הרדב"ז (ב,תרי) כתב בשם הרמב"ם שהמקור הוא מ"והשיב את הגזילה"). נמצא, דלכאורה אין שום מניעה לירד לנכסי אדם החייב ממון לחבירו, דאף דליכא שעבודים, כל זמן שיש לו נכסים ברשותו יש לנו לירד לנכסיו מכח כפיה על המצווה המסורה לבית דין ועד שתכפהו בגופו תכפהו בממונו.[1]

2. ירידה לנכסים לצורך השבת ריבית קצוצה

ביור"ד (קסא,ה) נפסק שאדם שלקח מחבירו ריבית, האסורה מה"ת, הדין הוא ש"יוצאה בדיינים". בית הדין כופה אותו להחזיר מחמת מצוות עשה של "וחי אחיך עמך" אולם בית הדין לא יורד לנכסיו באופן ישיר וגובה את סכום הריבית.

מקור הדין מובא בבית יוסף שם בשם הרשב"א והר"ן שבחיוב החזרת ריבית אין שעבוד נכסים, דהיות וגילתה תורה שיורשים פטורים להחזיר ריבית דהיה חייב אביהם, משמע שליכא שעבוד נכסים, דאם היה שעבוד, החוב לא היה פוקע במיתת האב, כמו שאר חובות שמוטל על היורשין לשלמם מנכסי האב המשועבדים.

משמע מדין זה שירידה לנכסי חייב נעשית רק במקום שיש שעבוד נכסים לטובת המלווה, ואז לכאורה הירידה היא מדין "ממוני גבך" דהב"ד מממש את זכות המלווה הקיימת בלאו הכי בנכסים, והירידה היא ישירות לנכסים ללא תלות בחיובי מצוות המוטלים על החייב.

---

[1] בכל הנדון כאן עי' שערי יושר ש"ה (הערת העורך).

וזה לכאורה בסתירה לאמור בתחילת הדברים שכפיה תיתכן בכל מקום דאיכא מצווה מדין כפיה על המצוות, אף במקום שאין נכסים משועבדים. (קושיא דומה הובאה גם בקצה״ח לט,א ובמחנה אפרים ריבית סימן א).

3. שתי סברות עיקריות המאפשרות ירידה לנכסים

הרמב״ן בסוף בבא בתרא בד״ה הא דאמר רבה מביא:

> כופין אותו לקיים מצוות עשה דפריעת בעל חוב אלמא לרבה אפילו מבע״ח שעבודא לאו דאורייתא אלא מצווה איכא.
>
> ואיכא דקשיא ליה ומי איכא למימר דמדאורייתא לא נחתינן לנכסיו והא כתיבו תשלומין בתורה ״מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם״, ״חיים שנים ישלם״, ״שלם ישלם המבעיר את הבעירה״, ״ונתן בפלילים״... ולדידי לא קשיא דאנן הכי קאמרינן כיון דפריעת בעל חוב מצווה מה״ת וכופין על מצוות עשה אף אנו יורדין לנכסיו ומקיימין לו מ״ע שלו בעל כרחו...

חזינן בדברי הרמב״ן שהבין מפשט הפסוקים שישנה כפיה של בית הדין על תשלומי נזק וכדומה וע״כ הכריח לא כהנחתו הראשונה דאי שעבודא לאו דאורייתא לא יורדים לנכסים אלא שבכל אופן יורדים לנכסים (עיין בדברי הנח״י (ב ענף א) שמאריך בהבנת אופן לימוד הרמב״ן מהפסוקים).

אולם בעצם הירידה לנכסים צ״ב מאיזה כח תהא לאור דברי הרמב״ן הנ״ל ובנוסף יש לברר דאף אי נימא דיש ירידה לנכסים, מ״מ מהו התוקף הניתן לבית הדין.

דלכאורה אף שאנו יודעים שבית הדין כופה על המצוות זהו לכפות את החייב לשלם, אבל מי יימר שנמסר לבית הדין הכח לרדת לנכסיו ולהוציא מזה ולתת לזה. ואף שהפקר ב״ד הפקר מ״מ לא בכל מקום רשאי ב״ד להשתמש בכחו זה, רק למיגדר מילתא וכדו׳, ואולי הכא אין מקום לשימוש זה, כי יתכן שגם אחרי שב״ד יפקיע מהנכסים לא יפטר הלה מחיובו אלא א״כ התובע ימחל על החוב דהרי ע״י הפקר אתי לידיה ולא בתורת חיובו לשלם נזקו.

ובזה ניתן לומר שנחלקו אמוראים האם שעבודא דאורייתא או לא. דלמ״ד שעבודא דאורייתא זה גופא המקור, מכך שיש ירידה לנכסים ש״מ שיש למלווה כח ושייכות בנכסים מכח ההתחיבות כלפיו ומכך נובע הכח להוציאם

מיד הלווה. אולם למ״ד שעבודא לאו דאורייתא הכפיה היא אכן מכח כפיה על המצוות וס״ל הסברא דעד שתכפהו בגופו תכפהו בממונו.

ובזה א״ש פסק השו״ע לגבי ריבית דהיות ולהלכה קי״ל שעבודא דאורייתא (אף שיש חולקים עיין ש״ך ר״ס לט שנקט שהוא ספיקא דדינא) – א״כ כח הכפיה ניתן רק במקום דאיכא שעבוד, אבל במקום דליכא שעבוד כמו בריבית – אין אפשרות של ירידה לנכסים.

4. גביית מטלטלין

אמנם לפ״ז צ״ב כיצד תיתכן גבייה ממטלטלין דלוה, הרי מטלטלי לא משתעבדי וכיצד נחתינן למטלטלי מדין ״מיניה דידה״, ומילא למ״ד שעבודא לאו דאורייתא א״ש דכפיה על המצוות לא תליא בדין שעבוד, אולם למ״ד שעבודא דאורייתא קשה.

ואפ״ל לפי הראשונים שמטלטלי משתעבדי מה״ת, לענין זה העמידו חכמים הדין על דין דאורייתא והשאירו השעבוד לזה, ורק במקום שמכרם הפקיעו השעבוד.

אפשרות נוספת שמציע הנחל יצחק היא שהיות וב״ד יכול למשכן את החייבים ומשכון משועבד הוא לטובת המלווה, ואפילו אלים שעבודו משעבוד רגיל כמובא בקידושין ח,ב דיתכן קידושין במשכון, אז נימא שע״י שב״ד ממשכנין את החייב – ממילא חל שעבוד על הדבר וע״כ ב״ד יכולים להחליטו ביד המלווה כמו כל נכס דאית ביה שעבוד, אמנם בקרקעות נזקקנו לומר דשעבודא דאורייתא דקרקעות אינם בתורת משכון ועי״ש.

לפי דברי הנחל יצחק, היכולת של בית הדין לירד לנכסי אדם אינה מובנת מאליה, והיא מיוסדת על שתי דרכים:

א. שעבוד – נכסים המשועבדים לטובת המלווה ניתנים למימוש ע״י בית הדין, בזה נכללים קרקעות למ״ד שעבודא דאורייתא, וכן התחדש שאפילו מטלטלין יכולים להשתעבד או ע״י משכונם ביד בית הדין או מעצם דינא דאורייתא.

ב. כפיה על המצוות, בתוספת הסברא דעד שתכפהו בגופו תכפהו בממונו, וזו סברא שלא מקובלת על הכל, והסוברים שעבודא דאורייתא לא נזקקים לה ולא סוברים אותה.

נציין שדרכו זו של בעל נחל יצחק אינה הדרך היחידה בהסבר המחלוקת דשעבודא דאורייתא ובפרטי הדינים המסתעפים, אולם דרך דבריו ניתן להבין מנין נובע כחו של בית הדין לירד לנכסיו של אדם. בדבריו מצויה אריכות רבה יותר, אנו הבאנו את תמצית הדברים הנוגעים לענייננו.

5. גביית שטרות ע״י בית הדין

לאור הנ״ל היכא שאנו באין לדון על ירידה לנכסי החייב וגביית שטרות יובנו דברי הרשב״א והר״ן, וכן דעת קצוה״ח התולה דין גבייה בדין שעבוד.

הר״ן והרשב״א סוברים להלכתא דשעבודא דאורייתא, לשיטתם כל דין הירידה לנכסים הוא רק בנכסים דשייך בהם שעבוד. אבל חובות ושטרות דאין גופן ממון (או דלא מיקרו ״כסף״ לשיטות קצוה״ח) לא נתפס בהם שעבוד, והיות וכן א״א לגבותם. ואמנם למ״ד שירידה לנכסים היא מכח כפיה על המצוות (ולדעת הנח״י סברת המ״ד דשעבודא לאו דאורייתא) אז ניתן לרדת לנכסי החייב ולגבות גם שטרות דעד שתכפהו בגופו תכפהו בממונו שייך בשטרות כמו דשייך בשאר נכסים.

הנחל יצחק מביא שגם יכולת המחילה על החוב תלויה בזה, דמהר״ן והרשב״א משמע דאי ב״ד היה גובה השטרות אז א״א היה למחול על החוב, דגבייה עדיפה ממכירת האדם עצמו. והש״ך (בסימן קא שם) חולק וסובר שגבייה לא עדיפה ממכירה ויכול המלווה למחול לאחר הגבייה. דאי נימא שהכפיה היא מכח ירידה לנכסים (אילו היה שעבוד בשטרות) אז זו ירידה מוחלטת, וכח ב״ד חזק ממכירה. אולם אי נימא שזה מכח כפיה על המצוות יתכן שכח ב״ד הוא לגשת לממון, אבל הוא בעצם כמחליף את האדם עצמו וכמקיים מצוותו, והיות ואם האדם עצמו היה מוכר שטרותיו המכירה היתה משאירה יכולת מחילה, ה״ה גביית בית דין.

6. העברת בעלות על חובות

אדם המוכר שטר חוב לחבירו, נפסק להלכה שאם מחל המוכר את חובו ללווה – החוב מחול.

נחלקו ראשונים בסברת הענין לדעת הרי״ף והרמב״ם – מכירת שטרות תופסת מדרבנן בלבד. מהתורה החוב לא נמכר ועדין שייך למלווה וע״כ מחילתו מועילה. הסיבה שהמכירה אינה חלה מה״ת היא מחמת שהחוב אינו ברשותו, אלא ביד החייב לו, ואפילו שנכסיו משועבדים לו, מ״מ הנכסים אינם ברשותו.

ר״ת חולק וסובר שבכל חוב ישנם שני שעבודים. שעבוד הגוף המוטל על הלווה לשלם חובו. וזו חובתו החוקית לשלם חובו, וממנה נובע שעבוד נכסיו – שנכסיו ערבין ואחראים לחוב. מכירה חלה מהתורה על שעבוד הנכסים והשעבוד אכן עובר לבעלות הקונה. אולם, ההתחייבות של הלווה לשלם אינה ברת מכירה והיא נשארת ביחס למלווה המקורי. נמצא שכשהלווה משלם הוא מממש את התחייבותו למלווה המקורי, אבל התשלום בפועל הוא לקונה שכאילו בא מכחו של המוכר.

ביחס לבית הדין הבא לגבות שטרות, למאן דאית ליה גביית שטרות יש לדון מה כוחם להעביר בעלות על חוב, האם כאדם עצמו או יותר מכך, הרשב״א והר״ן נקטו שאילו היתה גביית שטרות, היא לא ניתנת למחילה ומוכח דסברי שכח ב״ד חזק יותר מכח האדם עצמו המעביר חובותיו.

הש״ך (קא,י) חולק וסובר שגם אחרי גבייה תתכן מחילה – משמע שהבין שכח ב״ד ככח המוכר שט״ח.

בסברת הרשב״א והר״ן נאמרו כמה אפשרויות:

א. החסרון של ״אינו ברשותו״ שמחמתו האדם לא יכול למכור חובותיו לא קיים ביחס לבית הדין – דהרי כחם הוא תמיד בדבר שאינו ברשותם, וע״כ גבייתם מועלת מן התורה.

ב. אליבא דר״ת שסובר ששעבוד הגוף אינו סחיר, קיימת מציאות שגם ר״ת מודה ששעבוד הגוף עובר, כגון שמת המלווה ומעתה חייב הלווה לבניו. נמצא מכח מכירה שעבוד הגוף לא עובר, אולם מכח ירושה עובר וא״כ יתכן שכח בית דין הוא כירושה [הנחל יצחק מביא ראיות שאכן כחו כשל ירושה מהפסוק ״אלה הנחלות...״ מה אבות מנחילין אף ראשין מנחילין (גיטין לז,א) – שממנו לומדים דהפקר ב״ד הפקר, ובנוסף נלמד שכחם כנחלת ירושה של אבות].

לשיטת הש״ך נוכל לומר שהיות ודעתו דהעיקר כשיטת ר״ת, נאמר שסובר בפשטות דא״א להעביר שעבוד הגוף – ורק ירושה ממש שאני וכח ב״ד לא הוי כירושה.

7. מסקנת הדברים

לכאורה כשאנו באים לגבות שטרי חוב הנמצאים ברשות הלווה אנו עוסקים בגבייה מנכסים בני חורין, וע״כ מצד הסברא הפשוטה היה מקום לומר שאכן

שטרות כמו שאר נכסיו. ובאמת למאן דאמר שגבייה מבני חורין היא מכח כפיה על המצוות ויש כפיה גם בממונו, אז ניתן לגבות גם שטרי חוב.

אולם, אם נאמר שירידה לנכסי חייבים, אפילו נכסים שברשותו אינה אפשרית אלא בנכסים משועבדים או שניתן להחיל עליהם שעבוד ע״י עצם הירידה (הפיכתם למשכון), בשטרות שבמהותם לא חל בהם שעבוד כיוון שאין גופן ממון – א״א לגבותם כלל, ורק לכוף הלווה שימכרם לאחרים או למלווה עצמו – נוכל מדין כפיה על המצוות, וכמו גביית ריבית קצוצה לדעת השו״ע.

תוקף הגבייה יהא תלוי בהבנת כח בית הדין האם כחם כמכירה או כירושה וכן האם במכירת שטרי חובות נסבור כרי״ף ודעימיה או כר״ת ודעימיה, ונ״מ מזה אם תיתכן מחילה לאחר הגבייה.

אולם דברי הנחל יצחק אמורים לשיטת הר״ן והרשב״א שנקטו שגבייה היא מוחלטת וכחה יפה יותר ממכירת בעל השטר עצמו. וגבייה זו תלויה בשעבוד השטר כפשט דברי הר״ן. החזו״א נוקט שגבייה מבני חורין אינה תלויה בשעבוד כלל, ולהלן נדון בדבריו.

ג. היחס בין גביית שטרות לשעבודא דר׳ נתן

1. דעת הרשב״א

הרשב״א בחידושין (קידושין טו,א) מקשה מדוע נזקקנו לדינא דר׳ נתן, הרי גם ללא חידושו של ר׳ נתן מהפסוק היה הדין כן, דכמו שכל נכסי הלווה משועבדים למלווה לפרעון חובו, ה״נ ישועבדו שטרי חוב נמצאים ברשות הלווה לטובת המלווה וממילא יכול ראובן לגבות את חובו ישירות מלוי.[2]

תשובתו של הרשב״א היא שחובות הן ״מילי״, כלומר אינם ממון הלווה ממש אלא זכות שיש לו לתבוע ממון מלוי, וע״כ אינם משועבדים לטובת ראובן. דשעבוד חל על ממון ממש, (דהרי איכא למ״ד שעבודא לאו דאורייתא ושעבוד אינו אפשרי כלל והוה כקנין דברים בעלמא, ע״כ גם אי נימא שעבודא דאורייתא זה דווקא בממון ממש שנוכל לומר שיש למלווה שייכות בו –

[2] אמנם יש להעיר דעדין גביית ראובן אינה פשוטה, דהרי מתוקף השעבוד בשטר יכול הוא לבוא לב״ד ע״מ שיחליטו לו את השטר, אבל החוב לא שייך לו לפני הגבייה, ואילו מדינא דר׳ נתן שעל לוי מוטל לשלם חובו לראובן ללא שום התערבות של בית הדין, עיין חידושי ר׳ שמואל שדן בכך בדברי הרשב״א (ב״ב,כח).

"שעבוד" אולם בדבר שאינו ממון אלא זכות גבייה וכדומה בזה לא נוכל לחדש שאיכא שעבוד).

והיות וכן לראובן אין שייכות לחובות ושטרות שיש ביד שמעון, ולוי משלם את חובו לשמעון בלבד, אלמלא דינא דר' נתן שחידש שלוי מחויב לשלם חובו לראובן ולא לשמעון.

החזו"א (ב"ק טו,יג) מרחיב את שאלת הרשב"א, דאף אחרי שאמרנו שחובות מילי נינהו ולא משתעבדי, מ"מ מדוע שלא יוכל ראובן לתבוע משמעון שימסור לו את שטר החוב דלוי שיש בידו בתורת גבייה "מיניה דידיה" (החזו"א לא נקט כנחל יצחק שגם גבייה מינה דידיה מותנית בשעבוד נכסים, או לכה"פ בנכסים שניתן לשעבד בתורת משכון, אלא כפשטות הענין שגבייה מדין מיניה דידיה אינה תלויה בשעבוד כלל והיא נגביית מבני חורין, יתכן מדין כפיה על המצוות).

החזו"א מתרץ דהיות וגביית בית דין לא עדיפה ממכירה, א"כ יהא הדבר תלוי במחלוקת הראשונים במכירת שטרי חוב. לשיטת הרי"ף שמכירת שטר חוב היא מדרבנן, אתי שפיר דהרשב"א שואל במישור הדאורייתא מדוע נצרכנו לדינא דר' נתן, ומדאורייתא כלל אין אפשרות להעביר בעלות על חובות (דעת הרשב"א בזה כרי"ף).

גם לשיטת ר"ת, שמה"ת ניתן למכור שעבוד נכסים וממילא ביד בית הדין לעשות כן, ניתן לומר שהיות ושעבוד הגוף נשאר ביד המלווה המקורי, וזה מאפשר לו למחול על החוב, אז בית הדין לא מעונין לבצע גבייה כזו שניתנת להפקעה ע"י מחילה.

נמצא שלהגדרת החזו"א שגביית בית הדין היא כמכירה ולא יותר מצאנו סיבות נוספות מדוע בית הדין לא מגבה שטרות, או מצד אי יכולתו לשיטת הרי"ף או מצד אי רצונו לשיטת ר"ת, וכל זה מה"ת אבל מדרבנן שתיקנו מכירת שטרות יש לדון האם תקנה זו מאפשרת גם לבית הדין להגבות שטרות מדרבנן (וכדלקמן).

החזו"א דן בדברי הרשב"א אולם ברשב"א משמע שסובר שגביית בית הדין היא מוחלטת וחזקה יותר ממכירת שטרי חוב, וע"כ לא ברור שהרשב"א מקבל אפשרות גביית בית דין כמכירה, ובאמת מפשט לשונו משמע שבית הדין כלל לא ניגש לגביית שטרות כי מילי נינהו וגם בתורת מיניה דידיה, וכפי שנקט הנחל יצחק בדבריו.

2. דעת הרשב״א בשעבודא דר׳ נתן

הרשב״א בדבריו שם על שעבודא דר׳ נתן מביא שענינו של דינא דר׳ נתן הוא מדין ״אפוכי מטרתא למה לי״, ביטוי המופיע בכתובות קי,א (הנ״ל) וענינו הוא אדם הנושא משא בעל משקל שווה בשתי ידיו אין לו ענין להפוך משאו מימין לשמאל דהרי לא יועיל בזה דבר. וה״נ היות ולוי חייב לשמעון ושמעון חייב לראובן, אז אין טעם שלוי ישלם לשמעון ושמעון יעביר לראובן, ועדיף יותר שלוי ישלם חובו ישירות לראובן.

סברא זו מובאת בכתובות קי,א ללא חולקין ואילו בדינא דר׳ נתן מצאנו חולקים, ע״כ הוסיף הרשב״א שבמקרה דידן יש סברא להיפוך, מחמת שלוי יטען לראובן ״לאו בעל דברים דידי את״ ואיני מעונין לשלם לך אלא לשמעון שהוא המלווה שלי חידש ר׳ נתן מקרא שלא אומרים סברה זו, ולוי מחוייב לשלם לראובן.

נמצא לפי דברי הרשב״א שדינו של ר׳ נתן הוא קיצור תהליכי הגבייה ותו לא, מדבריו משמע שלא נוצרים שום שעבודים חדשים מחמת כן ורק גזרה תורה שניתן לקצר את תהליכי הגבייה וא״א לומר ״לאו בעל דברים דידי את״. וע״כ גם אחרי דינא דר׳ נתן לא השתנה דבר במעמד החובות והם אינם משתעבדים דהרי מילי נינהו. אמנם במקום שאיכא דינא דר׳ נתן אז יכול ראובן לתבוע את לוי ללא קשר לשעבוד החוב אלא מכח דינא דר׳ נתן, אבל אם אין דינא דר׳ נתן וכגון שלשמעון יש נכסים נוספים, אז לא יכול ראובן לבקש מבית הדין להגבות לו שטרות שמעון – כי שטרות מופקעים מגביית בית דין.

3. קצות החושן – חובות משתעבדים

קצוה״ח (פו,א) דן בשאלת הרשב״א הנ״ל – דמה צורך יש בדינא דר׳ נתן, בין יתר הדברים מביא קצוה״ח שלהלכה קי״ל שאפשר לשעבד חובות באגב. (עפ״י תשובת הרא״ש) – כלומר אדם יכול לשעבד שטר חוב שבידו לחבירו ע״י קנין אגב, שאגב קרקע משעבד לו להדיא גם שטר חוב שבידו.

ולרשב״א הרי חובות מילי נינהו ולא נתפס בהם שעבוד, משמע שלהלכה שקי״ל כתשובת הרא״ש הנ״ל נקטינן שחובות לאו מילי נינהו לענין שעבוד, ואף שמכירת שטרות אינה מועלת מה״ת – מ״מ שעבוד עדיף מקנין. וע״כ להלכה ניתן לגבות שטרות, דהרי משתעבדים ולא כדעת הרשב״א (אמנם

ניתן לחלק ולומר שדווקא בשעבוד מפורש משתעבדים ולא ממילא, הקצה"ח לא מחלק בהכי).

4. נתיבות המשפט – חובות משתעבדים מחמת דינא דר' נתן

נתה"מ חולק על קצוה"ח וסובר שלהלכה חובות מילי נינהו ולא משתעבדי, רק חידוש התורה בדינא דר' נתן הוא גופא מכיל בתוכו שחוב משתעבד. והנתיבות אזיל בזה לשיטתו בדינא דר' נתן, שדין התורה שלוי ישלם לראובן הוא מחמת חידוש התורה שחובו של לוי הנמצא ביד שמעון משתעבד לראובן כשאר נכסי שמעון.

לשיטתו לוי הוא רק כערב, ולא כלווה חדש, וענינו הוא ככל שעבוד נכסי – דאם ללוה אין ממה לפרוע אז ניגשים לנכסיו, ה"נ ניתן לטרוף מלוי אם אין לשמעון נכסים לשלם.

בעל קצוה"ח במשובב נתיבות השיג עליו, שבתשובת הרא"ש שבה הביא את שעבוד החוב אגב קרקע הדגיש הרא"ש להדיא שהוא גם ללא שעבודא דר' נתן ובהכי איירי שם (ועיין עוד ראיותיהם במשובב שם בריש סימן פו).
הקצוה"ח כשלעצמו לא מקבל דעת הנתיבות כי לפי שיטתו חידושא דר' נתן הוא שלוי הופך לבעל חוב של ראובן ממש ולא שהחוב כשלעצמו משתעבד, ורק היות ולהלכה נקטינן כרא"ש אז להלכה נקטינן שחובות משתעבדים.

נמצא דלדעת הרשב"א חובות לא משתעבדים כלל, גם לא אחרי דינא דר' נתן, הקצה"ח מביא שלהלכה לא קי"ל בזה כרשב"א, אולם בנתיבות המשפט הביא שמה שלהלכה חובות משתעבדים זה רק במקום שאיכא דינא דר' נתן (כגון דלית לשמעון נכסים אחרים אלא חוב זה) ושעבודם נובע מחידוש התורה בר' נתן.[3]

יוצא א"כ שחלות שעבוד על חובות במקום שקיים שעבודא דר' נתן תלוי בהבנת האחרונים בדינא דר' נתן:

א. קצוה"ח – חידוש התורה הוא שלוי הופך להיות בעל חוב ממש של ראובן. וזה לא נוגע לעצם השעבוד של החוב הקודם אלא כעין חוב חדש שמחליף את החוב הקודם.

---

[3] יש מקום להתלבט לפי דעת הנתיבות האם אחרי חידוש התורה ששטרות משתעבדי בדינא דר' נתן נוכל להרחיב זאת אף למקומות שלא שייך דינא דר' נתן כי הרי מצאנו ששעבוד יכול לחול על שטרות, או שנימא שחובות הן מילי וכדברי הרשב"א ורק במקום שהתחדש שאיכא שעבוד הן משתעבדים.

ב. נתה"מ – חידוש התורה הוא עצמו שחוב משתעבד, אף שהוא כמילי, מ"מ במקום ששייך שעבודא דר' נתן חובות משתעבדים.

ג. רשב"א – חובות אינם משתעבדים, וחידושו של ר' נתן הוא רק באופן הגבייה וע"כ אינו משנה דבר במצב החובות.

5. גביית שטרות במקום שעבודא דרבי נתן

לעיל נתבארה מחלוקת קצות החושן ונתיבות המשפט האם חלות שעבודא דר"נ יוצרת שעבוד על חובות למ"ד שחובות דעלמא מילי נינהו ולא משתעבדי.

ענין נוסף שיש לבאר הוא האם דינא דר"נ שבו התורה חידשה שחובו של לוי ישולם לראובן ולא לשמעון יאפשר לגבות את השטר אפילו לסוברים שבעלמא חובות אינם נגבים.

הרשב"א בתשובה אלף כז מביא להדיא שאף שחובות מילי נינהו ולא נגבים מ"מ כשיגיע זמן פרעון החוב אז יגבו ב"ד את החוב מלוי ויתנו הממון לראובן מחמת דינא דרבי נתן.

חזינן שהרשב"א סובר שכל חלות דינא דר"נ הוא בהגעת זמן הפרעון, וכן משמע גם מלשון הר"ן בסוגיא בכתובות יט,א הנ"ל. וא"כ ודאי לא שייך לגבות שטרות שטרם הגיע זמנם מכח דינא דר"נ שהרי עדיין לא חל.

בהגיע הזמן הביא הרשב"א שב"ד יוציאו מלוי ויתנו לראובן, משמע שגם בהגיע הזמן א"א לגבות את השטר עצמו אפילו שכבר חל דינא דר"נ, אולם יש לדחות דא"צ לזה אחרי שניתן לפרוע בפועל אבל אולי יודה הרשב"א שאפשר בכה"ג לגבות את השטר עצמו.

הש"ך (פו,יא) מאריך להוכיח שדינא דר"נ חל מיד בשעת ההלוואה עוד לפני זמן הפרעון, ואפילו את דברי הרשב"א מסביר לאור זאת, ונ"מ שגם לפני זמן פרעון לא יכול שמעון למחול חובו ללוי למ"ד שא"א למחול במקום שעבודא דר"נ.

לשיטתו מתעוררת השאלה שוב האם לדעה שחובות לא נגבים נוכל לגבותם השתא מכח דינא דר"נ.

החזו"א (ב"ק טו) מביא בפשיטות שנוכל לגבות את עצם השטר קודם הגעת זמן מכח דינא דר"נ אפילו לשיטת הרשב"א. יוצא לשיטתו שכל מחלוקת

הרשב״א וגדולי המורים היא רק במקום דליכא שעבודא דר״נ אבל במקום דאיכא שעבודא דרבי נתן לכו״ע גובים.

הפך דעת החזו״א הביא התומים בסימן קא,ו שגם במקום חלות דינא דרבי נתן א״א לגבות שטרות לשיטה ששטרות אינם נגבים וחידוש התורה הוא שנכפה את שמעון למכור את שטר חובו לראובן אבל בית הדין עצמו מנוע לחלוטין מגביית שטרות. לפי זה גם השתא שנפסק כרבי נתן איכא נפקותא גדולה ממחלוקת הרשב״א עם גדולי המורים שלגדולי המורים אנו יכולים לקחת החוב ולהליטו לראובן כדינא דרבי נתן ולדעת הרשב״א לא נוכל אלא לכוף לשמעון שיעביר הבעלות על החוב.

נוכל לומר ששלשת השיטות הנ״ל נובעות מהבנת דינא דרבי נתן.

לפי שיטת קצוה״ח והש״ך בסימן פו חידוש רבי נתן הוא שלוי משועבד ישירות לראובן וכאילו נוצר חוב חדש ביניהם, עד כדי כך שאם ישלם לוי לשמעון לא יצא בזה ידי חובתו לשיטת קצות החושן שם. א״כ אין לדון על גביית השטר שהרי באמת החוב כבר גבוי ונמצא בבעלות ראובן ולא שמעון, השטר שביד שמעון מהווה סימן בלבד למצב האמיתי שהחוב כבר לא בבעלות שמעון, ואי נימא ששעבודא דרבי נתן חל קודם זמן הפרעון, אזי אין צורך בגבייה אלא על בית הדין להבהיר שמעתה חובו של שמעון שייך לראובן.

אמנם לשיטת הסמ״ע בריש סימן ס שהביא מה שמשמע מפשט לשון הראשונים שדינא דרבי נתן חל רק מזמן פרעון ודאי שלא שייך לדון על גבייה קודם הזמן לשיטת הרשב״א.

אמנם לשיטת נתיבות המשפט שם בסימן פו שמכח דינא דר״נ חובו של שמעון משתעבד לראובן ולא שנוצר חוב ישיר בין ראובן ללוי, עדיין יש צורך במימוש השעבוד ובזה אתינן למחלוקת החזו״א והתומים שלחזו״א פשוט שניתן לגבות אפילו לשיטת הרשב״א אחרי שהתורה עצמה חידשה שלוי ישלם לראובן, והתומים סובר שמימוש דינא דרבי נתן לא יכול להעשות ע״י גביית בית דין שאינה הליך אפשרי לשיטת הרשב״א אלא באמצעים אחרים.

בשיטת הרשב״א שדינא דר״נ הוא רק אפוכי מטרתא למה לי, כלומר קיצור תהליכי הגבייה, מסתבר שלא יווצרו שעבודים חדשים מכח זה וודאי לא נוכל להגבות שטרות אלא לצוות ללוי שישלם ישירות לראובן בבוא זמן הפרעון.

ד. שעבוד וגביית חובות מדרבנן

החזו״א (ב״ק טו) מאריך בעניני גביית חובות ושעבודא דר׳ נתן.

החזו״א נוטה לומר שם שגם אליבא דהרשב״א שסובר שחובות לא משועבדים וגם אינם נגבים, ה״מ לדינא דאורייתא, אולם מדרבנן שייך לומר שנגבים וגם שתקנו בהם שעבוד, הוכחות החזו״א הן ממספר סוגיות שמהן משמע שאיכא בחובות שעבוד או גבייה.

בסברת הענין כבר הזכרנו שהחזו״א נוקט שגביית ב״ד כחה כמכירת המלווה עצמו, וא״כ לשי׳ הרי״ף כשם דא״א מדאורייתא לגבות חוב דהרי מה״ת חובות כלל אינם ניתנים להעברה, וגם לר״ת ניתן להעביר רק שעבוד נכסים ולא שעבוד הגוף, מה שמשאיר מקום למחילה וע״כ אפ״ל שבית הדין לא מגבה באופן כזה הניתן למחילה.

אולם אפ״ל שמדרבנן לשיטת הרי״ף אחרי שתיקנו מכירות שטרות, יכול גם בית הדין להשתמש בכך ולהגבות שטרות כמו במכירה (ונחלקו הש״ך והקצוה״ח בסימן קא, אם צריך שהב״ד יכתבו לו קני לך איהו וכל שעבודיה במקום הבעלים עצמו, או שא״צ לכך ועצם מסירת השטר ע״י בית הדין תחשב גבייה כמו כל גביית בית דין שאינה נזקקת להקנאה מצד בית הדין).

ואף שאפשרות המחילה קיימת, מ״מ אפ״ל שמדרבנן מגבין אפילו שניתן הדבר למחילה (אמנם להלכה עיין תומים בסימן קא שנוקט שא״א למחול אחרי גביית ב״ד וא״כ זו מחלוקת אחרונים לדינא, הש״ך סובר כחזו״א שיכול למחול).

אמנם כל זה אמור לענין גבייה, דאינה תלויה בשעבוד, דהרי בית הדין יורד גם למטלטלין וכדו׳ שאינם משתעבדים (הנחל יצחק אמנם תלה גבייה בשעבוד וגבייה, אולם החזו״א חולק).

מדרבנן שעבוד בשטרות לא תליא בדין מכירת שטרות וא״כ אין ראיה מהנ״ל לענין שעבוד, אולם החזו״א מוכיח מכמה סוגיית שלדינא חובות גם משתעבדים, ויש השלכות מעשיות משעבוד זה.

בסוף דבריו הביא החזו״א, שמלשון הרשב״א בתשובות משמע להלכתא שאין גובים משטרות, וא״כ בדעת הרשב״א עצמו חזינן שסובר שאין כלל גבייה, גם לא מדרבנן. אולם בדעת ראשונים אחרים נקט החזו״א שאף

שמדינא דאורייתא מסכימים עם הרשב״א מ״מ להלכה סוברים שניתן לגבות מדין דרבנן.

נביא ממקצת דברי החזו״א, וכן ענינים מחודשים שבאו בדבריו.

אשה שחבלה באחרים – בבא קמא פט,א

מובא שם שאשה שחבלה באחרים פגיעתה רעה היות ואין לה ממה לשלם, שהרי כל נכסיה ברשות בעלה או משועבדים לו, הגמרא מנסה למצוא דרכים להגבות ממנה דמי הנזק. בין היתר שואלת הגמרא מדוע שלא תמכור כתובתה בטובת הנאה לאחרים (כלומר בדמים מועטים מערך כתובה, שהרי גביית הכתובה אינה ודאית, דרק אם ימות בעלה בחייה או יגרשנה תבוא לידי גבייה).

הגמרא דוחה, דהיות ויכולה למחול – אין טעם בזה כי תמחול לבעלה את הכתובה, היות והיא מקורבת לבעלה ונמצא שבית הדין יפסיד בידיים את מי שקנה את הכתובה ואפילו למסור את הכתובה לידי הניזוק עצמו אין טעם – דודאי תמחול לבעלה ולא יצא מכך דבר.

מכאן חזינן שבית הדין בבואו לגבות חוב אכן ניגש לשטרות שביד הלוה.

אמנם החזו״א דחה ראיה זו, דהרי שם מדובר שאנו תובעים מהאשה למכור כתובתה ולא אנו עושים זאת בכפיה, וזה ודאי נכון גם לדעת הרשב״א דאם יש ללווה שטרי חוב כפינן לו למוכרם (והיות וזה לא חוב בין אשה לבעלה אין החסרון שודאי ימחול החוב דלווה ומלווה אינם אוהבים זה לזה) אבל לענין בית הדין היורד לשטרות – אין ראיה משם.

זה גובה וזה גובה – כתובות קי,א

ראובן ושמעון שכל אחד מחזיק שטר חוב על חבירו במנה, אם לשניהם יש אותה איכות נכסים, בינונית ובינונית אז אין טעם בגבייה, וזה עומד בשלו וזה עומד בשלו.

אולם, אם לאחד מהם נכסים טובים יותר – לזה עידית ולזה זיבורית (וע״ש בגמרא החשבון) – כ״א יכול לתבוע גבייה ובעל הנכסים הפחותים מרויח – שנותן פחותים ומקבל משובחים.

הקשו הראשונים במקום (ריטב״א, ר״ן ועוד) מדוע מפסיד בעל הנכסים המשובחים – הרי מילא נכסים אחרים אינו מציע כי משמע בגמרא שאין לו אולם את החוב שבידו יכול לתת בפרעון חובו.

הריטב״א תירץ ששטרות אינם בני גוביינא וע״כ לא יכול הלה לתיתם בפרעון חובו, אולם אם לא היה לו דבר מלבד שטר חוב זה מגבינן מיניה דלא ליכול הלה וחדי.

אולם במקום שאין אפשרות אחרת – גובין מהן ע״מ שלא ייוצר מצב שהמלווה יוותר ללא פרעון והלווה יחזיק בשטר חוב שהוא בעל ערך ממוני – יאכל אותו וישמח ״ליכול הלה והדי״.

הקשה החזו״א מה הסברא בזה, הרי אי חובות בני גבייה הן – שיגבו לכתחילה ואי לאו מדוע גובין חובות בהעדר נכסים אחרים.

הסביר החזו״א ששיטת הני ראשונים היא שחובות אינם משועבדים – דמילי נינהו וכדברי הרשב״א, אולם ניתנים הם לגבייה ישירה ע״י בית הדין כשהם ביד המלווה ככל נכסים בני חורין שיש בידו. וע״כ במקום שיש קרקע משועבדת למלווה דידיה ושטר חוב שאינו משועבד, יכול המלווה לטעון תן לי שעבודי ולא את שטר החוב, אם החוב היה משועבד אז שניהם בעלי מעמד שווה ולא יכול לתבוע קרקע דווקא, אבל היות וחוב אינו משועבד – אז יכול לתבוע קרקע וא״א לסלקו בחוב – וזו הוכחת הראשונים שם דחובות לא משתעבדים, אולם בהעדר נכסים אחרים אלא שטר חוב זה – אז גובין ממנו ככל גבייה מבני חורין.

החזו״א הוכיח מסוגיא זו שלשיטת הריטב״א אף שחובות לא משתעבדים, מ״מ נגבים, ככל גבייה מבני חורין, אמנם בדעת הרשב״א משמע שאינם בני גבייה כלל כמובא כלשונו בתשובותיו, שלמעשה יתכן שכפף ראשו לגדולי המורים אבל לשיטתו א״א היה לגבות כלל.

ה. בדעת הראשונים

ראינו את שיטת קצוה״ח שתלה מחלוקת הרשב״א עם גדולי המורים בשאלה האם חובות משתעבדים ואת דברי הנח״י שמקשר את יכולת הגבייה עם אפשרות השעבוד.

אולם בעיון בדברי הר״ן הנ״ל (כתובות יט,ט) וכן בדברי הרשב״א (ב״ק פט.א) ובדברי הרשב״א בתשובות הדנים בגביית שטרות (אלף כז, אלף קיב ועוד)

נראה שהראשונים הזכירו שחובות הם מילי או "אין גופן ממון" ולכן אינם נגבים, אבל לא הוזכר כלל בדבריהם שחובות אינם בני שעבוד. לאחרונים הנ"ל היה פשוט הקשר בין כך שחובות הם מילי ובין התוצאה שחובות לא ישתעבדו.

יתכן מאד שהקשר נוצר בעקבות דברי הרשב"א בקידושין טו,א. הרשב"א הקשה מה צורך בחידושו של רבי נתן הרי כל נכסי הלווה משועבדים למלווה כולל חובות שחייבים לו, ותירץ שבאמת חובות אינם משתעבדים וע"כ אתי חידוש של רבי נתן לשייך גם את החובות לבעל החוב.

וא"כ הרשב"א הסובר שחובות אינם בני גביה הוא הסובר שחובות אינם משתעבדים וע"כ נפתח הפתח לנמק את אי גביית החוב באי יכולתו להשתעבד.

אולם בתשובות המיוחסות לרמב"ן (כג) שהם של הרשב"א כידוע מובא:

> דמה שטען דשטרי חוב אינם משועבדים לו לא טען כדין דכל מה שיש ללוה משועבד למלווה אלא ראובן זה שמע וטעה הוא שמע שאמרתי אני שאין בית דין מגבין שטרי חוב לפי שאין גופו ממון ומילי נינהו ואין בית דין עושין גוביינא במילי אבל בודאי משועבדים הם לבעל חוב דאי לא למה מוציאין מזה ונותנים לזה...

מפורש בדברי הרשב"א שחובות אכן משתעבדים ובכל אופן אינם נגבים שלא כדעת קצוה"ח ונחל יצחק. הדברים, אמנם, עומדים בסתירה לדברי הרשב"א בקידושין טו,א שכתב להדיא שחובות אינם בני שעבוד. (ויתכן ודבריו במסכת קידושין הם של תלמיד הרשב"א כמובא בחלק מהנוסחאות שם). בכל אופן בתשובות הנ"ל אנו מוצאים שיטה שחובות אינם בני גביה דמילי נינהו אף דאיכא שעבוד בהם וא"א לומר סברת נחל יצחק שנימק את אי הגבייה באי יכולת השעבוד, א"כ צ"ב מה מונח בסברת הרשב"א בזה.

הריטב"א בכתובות קא,ב על דברי הגמרא שבית הדין לא מכריז על שטרות אלא שם אותם ללא הכרזה, הקשה - הרי שטרות אינם בני גבייה ואיך יתכן מצב שבו בית דין שם שטרות ומה ההו"א שיכריזו עליהם. הרשב"א תירץ ששם איירי בשטרי משכונא עיי"ש. הריטב"א תירץ שאף ששטרות אינם בני גוביינא ה"מ כשיש נכסים אחרים לגבות מהם אולם אם אין ברירה אחרת, אז גובים מהם.

יש שתמהו ממה נפשך אי בני גביה נינהו – נגבה אותם תמיד, ואי אינם בני גביה כיצד אנו גובים אותם במקום שאין ברירה. החזו״א תירץ ששיטת הריטב״א ששטרות נגבים אבל אינם משתעבדים ע״כ הם בעדיפות אחרונה לגבייה, עיין לעיל שהבאנו דבריו.

בתשובת הריטב״א סימן קפז מובא:

> דשטרות כיון שאין גופן ממון ויכול המלווה למחול אותם אינם בני גוביינא וכו׳.

חזינן שהריטב״א מנמק מדוע שטרות אינם נגבים, כיון שיכולים להמחל, וזו ממש סברת החזו״א כנ״ל. חידוש נוסף יש כאן, חיזוק לדברי הש״ך שגביית בית דין כחה כמכירת שט״ח וניתנת למחילה בניגוד לדברי הרשב״א שגביה חזקה ממכירה.

לאור זאת ניתן להבין מדוע בהעדר נכסים אחרים מגבין משטרי חוב, כיון שהחשש ממחילה נותן עדיפות לנכסים אחרים אבל אם אין דבר אחר אזי עדיף להגבות שטר מאשר שום דבר אף שיש חשש שימחל.

בסיכום הדברים נמצא שיש קושי בהבנת נחל יצחק לאור דברי הרשב״א בתשובות, וכן מצאנו תנא דמסייע לשיטת החזו״א בטעם לאי גביית שט״ח.

ו. סיכום

חזינן מחלוקת ראשונים אם שטרות בני גבייה הם, וכן האם יכול לחול שעבוד על שטרות.

הרשב״א והר״ן נוקטים ששטרות אינם משתעבדים ואינם נגבים, הרשב״א העיד שפשט המנהג כגדולי המורים להגבות משטרות. הש״ך והתומים קא,ו מזהים את דעת הרא״ש כדעת גדולי המורים.

אמנם לא בהכרח שהרא״ש דיבר לדינא דאורייתא כי יתכן שדיבר לדינא דרבנן וכהבנת החזו״א שמדרבנן יש סברא לומר שגובים משטרות אף אי מדינא דאורייתא לא גובים מהם.

בסברת הענין היה מקום להקשות, שגם אם נאמר ששטרות לא משתעבדים, מ״מ מדוע שלא יגבו מהם כמו שגובים ממטלטלי. בנחל יצחק הסביר בדעת הר״ן והרשב״א שהם נוקטים שגם דין גביה תלוי בדין שעבוד – ואם שטרות לא משתעבדים גם גבייה אינה אפשרית מהם.

החזו״א נוקט שגבייה מבני חורין אפשרית תמיד, והסיבה שא״א לגבות שטרות יכולה לנבוע או מאי היכולת להעביר חובות או מאי הרצון לעשות גבייה שניתנת למחילה ולהפקעה.

בדעת הרא״ש שסבר שחובות נגבים אפ״ל שסובר שחובות משתעבדים ככל שאר נכסים וכמובא בתשו׳ הרא״ש שחובות משתעבדים באגב, אמנם נחלקו בעל הקצה״ח ובעל נתיבות המשפט האם יכולת השעבוד תלויה בחלות שעבודא דר׳ נתן. וכן ניתן לומר שסובר שגבייה אפשרית ככל גבייה מנכסים בני חורין.

החזו״א נוקט שגם הראשונים הסוברים שמה״ת חובות לא משתעבדים או נגבים, מ״מ מדרבנן אחרי תקנת מכירת שטרות תיתכן גבייה, וגם שעבוד הוכיח החזו״א מכמה סוגיות שקיים בשטרות, לכה״פ מדרבנן.

החזו״א נוקט שיש שיטה נוספת – שיטת הריטב״א שאף שחובות אינם משתעבדים, מ״מ הם ברי גבייה ככל נכסים בני חורין. כשהנפ״מ משעבודם היא סדרי הגבייה שמשועבדים קודמים לבני חורין.

ולכאורה ניתן להוסיף שגם קדימות בגביית מספר בעלי חוב תושפע מכך, שאם החובות משועבדים אזי ישנה קדימה למשעבד הראשון אולם אי לאו, אז דינם כמטלטלי שחל בהם רק דין גבייה ואז לא תהא עדיפות לבעל חוב מוקדם.